

Аналіз категорій «спосіб життя» та «здоровий спосіб життя» в психолого-педагогічній літературі.

Бойко Ю.С. старший викладач УДПУ

Анотація. В статті проводиться аналіз теоретичних категорій «спосіб життя» та «здоровий спосіб життя». Висвітлені різні авторські трактування та розглянуто принципи, зміст та структура здорового способу життя, підходи до його розуміння та формування.

Ключові слова. Здоров'я, здоровий спосіб життя, спосіб життя, принципи здорового способу життя, структура здорового способу життя.

Проблема визначення та формування здорового способу життя досить ретельно висвітлюється в багатьох соціально-філософських, педагогічних, соціологічних, медичних працях. В основі поняття здоровий спосіб життя знаходиться філософсько-соціальна категорія «спосіб життя», яка охоплює сукупність типових способів життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому. На спосіб життя впливають умови життя і власне визначають його. [20]

Ю.П.Лісіцин пропонує розглядати спосіб життя як «визначений, історично обумовлений тип, вид життєдіяльності, або визначений спосіб діяльності в матеріальній та нематеріальній (духовній) сферах існування людей» .[9]

Як філософська категорія «спосіб життя» включає в себе наступні поняття:

- рівень життя (економічна категорія, визначається матеріальним станом індивіда або суспільства в цілому);

- якість життя (соціальна категорія, яка визначає духовний благоустрій людини або суспільства);

- стиль життя (соціально-психологічна категорія, яка визначається соціально-економічним устроєм в державі);

- уклад життя (соціально-економічна категорія). [8, С.3-27]

Приймаючи до уваги складну структуру способу життя С.В.Попов

пропонує розглядати це поняття як біосоціальну категорію, яка інтегрує уявлення про визначений тип життєдіяльності людини.[14]

І.М.Щуліпенко розглядає спосіб життя як інтегральне, багатofакторне поняття, яке об'єднує різноманітні фактори, умови і форми життєдіяльності людини, завдяки яким забезпечуються формування певного рівня її здоров'я, виконання фізичних, духовних і соціальних функцій. [23]

І.Т.Левикін представляє спосіб життя, як єдність умов свідомості і діяльності соціальних суб'єктів. Комплексне вивчення суб'єктивної та об'єктивної інформації про спосіб життя дозволив визначити три інтегральні показники способу життя:

- 1.Суспільна активність індивіда, яку він проявляє у всіх сферах діяльності;
- 2.Культура поведінки та спілкування;
- 3.Соціальне благополуччя, як єдність рівня та якості життя. [16]

Ці дослідження дозволяють зробити висновок, що здоров'я людини знаходиться в прямо пропорційній залежності від способу життя, що веде людина. Більшість визначень здорового способу життя опирається на складові здоров'я, а саме фізичну (стан фізичного тіла людини), соціальну (міра соціального взаємозв'язку людини і суспільства), духовну (самоаналіз, самовиховання, духовний розвиток особистості). Як зазначає Грибан В.Г. спосіб життя окремих індивідів поділяється на здоровий і нездоровий. Він виділяє наступні складові здорового способу життя:

- активна життєва позиція;
- задоволення роботою, фізичний та духовний комфорт, повноцінний відпочинок;
- збалансоване, раціональне харчування, дотримання закону рівноваги одержуваної енергії й енергії, що витрачається, та закону про відповідність хімічного складу раціону фізіологічним потребам організму в харчових речовинах;

- регулярна фізична і рухова активність;
- психофізіологічне задоволення в сім'ї;
- економічна та матеріальна незалежність,
- особиста гігієна – раціональний добовий режим, догляд за тілом, гігієна

одягу та взуття.

Усі складові характеризуються як такі, що забезпечують людині задоволення від життя і позитивно впливають на її здоров'я [4].

Треба відмітити, що на сьогодні не існує єдиного загальновизнаного визначення здорового способу життя.

В філософсько-соціальному осмисленні здоровий спосіб життя характеризується, як внутрішня активність людини, яка є інтегральним показником культури та соціальної політики суспільства, а з медико-біологічної позиції як перелік гігієнічних умов існування, відсутність шкідливих звичок, дотримання норм та правил збереження здоров'я .[6]

Так, І. Поташнюк розуміє здоровий спосіб життя як складне поняття, що охоплює: відмову від шкідливих звичок; оптимальний руховий режим; раціональне харчування; загартовування; особисту гігієну; позитивні емоції. [15]

Гончаренко М.С. під здоровим способом життя розуміє типові форми і засоби повсякденної життєдіяльності людини, що зміцнюють і вдосконалюють резервні можливості організму, забезпечують завдяки цьому успішне виконання своїх соціальних і професійних функцій незалежно від політичних, економічних і соціально-психологічних ситуацій. [3]

Здоровий спосіб життя об'єднує все, що сприяє виконанню людиною професійних, суспільних і (побутових) життєвих функцій в оптимальних для здоров'я умовах і виражає орієнтацію діяльності особистості в напрямку формування, збереження і зміцнення свого здоров'я. Гончаренко М.С. наголошує, що в основі ЗСЖ знаходяться соціальні та біологічні принципи.

Як „типові та суттєві для даної суспільно-економічної формації види, типи, способи життєдіяльності людей, які зміцнюють адаптивні можливості її

організму, сприяють повноцінному виконанню ними соціальних функцій і досягненню «активного довголіття», тлумачать здоровий спосіб життя Д.А. Ізуткін та А.Д. Степанов [18, С.6-10].

Філософ Г.Шеперд пов'язує своє визначення здорового способу життя з людськими цінностями, а саме визначає цей термін, як досягнення і збереження чотирьох цінностей: перспективи (духовний вимір); автономії (інтелектуальний вимір); з'єднаності (соціальний вимір); тону (фізичний вимір).

На думку В. Колбанова, здоровий спосіб життя – це максимальна кількість біологічних і соціально доцільних способів життєдіяльності, адекватних потребам і можливостям людини, які усвідомлено реалізуються нею і забезпечують формування, збереження і зміцнення здоров'я, здатність до продовження роду та досягнення активного довголіття. [7]

О.І.Міхеєнко наголошує, що здоровий спосіб життя не можна розглядати як щось постійне, непорушне і догматичне. Доцільно розглядати його як сукупність зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності людського організму, за яких усі органи та системи працюють ефективно, оптимально і гармонійно, а також залучення сукупності раціональних методів, що не лише сприяють зміцненню здоров'я, але й підвищують якість життя в цілому. [10]

Є.Н.Вайнер в своєму тлумаченні ЗСЖ опирається на генетичну природу людини та її відповідність певним умовам життєдіяльності. Приймаючи до уваги цю особливість здоровий спосіб життя – це спосіб життєдіяльності, який відповідає генетично обумовленим типологічним особливостям людини та конкретним умовам життя, направлений на формування і укріплення здоров'я, повноцінне виконання людиною її соціально-біологічних функцій. [2]

В.І.Водоп'янов під здоровим способом життя розуміє „особливу суспільну цінність, що слугує основою активності особистості, як міри діяльності, сутнісної соціальної якості, що забезпечує високий рівень „включеності” індивіда в суспільні відносини” [1,С.55-58].

О. Перевозчикова тлумачить здоровий спосіб життя як „сукупність поведінкових факторів (стиль життя), що сприяють збереженню і зміцненню

здоров'я студента, а також успішній освіті та особистісно-професійному розвитку за умови задоволеності власним становищем (якість життя) і сприятливого поєднання зовнішніх факторів (рівень, устрій життя)" [13, С. 20].

Л. Овчиннікова пропонує вважати здоровий спосіб життя однією з людських цінностей. Правильність своєї думки вона пояснює тим, що:

– здоровий спосіб життя повинен бути орієнтиром та ідеалом, до якого має прагнути людина, яка хоче зберегти і укріпити власне здоров'я;

– здоровий спосіб життя має бути засобом формування, зміцнення і збереження здоров'я;

– здоровий спосіб життя – це мета, за допомогою якої людина може відмовитися від шкідливих звичок, підвищити свою соціальну активність і соціальний статус, реалізувати потреби в самодосконаленні, досягти високої працездатності і раціональної організації своєї життєдіяльності;

– здоровий спосіб життя дозволяє наповнювати змістом життя людини завдяки чому реалізуються основні його принципи. [11].

З позиції активності, здоровий спосіб життя розглядається як активна суспільно-трудова, комунікативна, сімейно-побутова діяльність людей, всебічний прояв фізичних, духовних здібностей людини в єдності, у відносній гармонії з навколишньою природою і соціальним середовищем [5, 84 с.]

І.М. Щуліпенко визначає здоровий спосіб життя як раціональний варіант формування життєдіяльності людини, завдяки якому вона спроможна оптимально реалізувати свої біологічні і соціальні функції, максимально використати генетичні резерви здоров'я і тривалості життя, фізичної і розумової працездатності. Іншими словами, здоровий спосіб життя кожної людини спрямований на зміцнення і збереження не лише індивідуального, але й суспільного здоров'я, як сукупності здоров'я багатьох індивідумів – основної запоруки біологічного існування людства на Землі. В цьому вбачається винятково важлива соціальна роль і біологічна функція здорового способу життя. [23]

Дотримання здорового способу життя означає таку організацію власної життєдіяльності, яка забезпечує бережливе ставлення до здоров'я і включає комплекс заходів, спрямованих на підтримку фізичного здоров'я. Серед них – відсутність шкідливих звичок (систематичне тютюнопаління, вживання наркотиків, алкоголю та ін.); дотримання правил гігієни; вдосконалення фізичного здоров'я (загартування, систематичні фізичні вправи, спорт та ін.); раціональне і різноманітне харчування; потенційно безпечна поведінка та ін. Здоровий спосіб життя створює „найкращі умови для нормального перебігу фізіологічних і психічних процесів, що знижує можливість різних захворювань і збільшує тривалість життя людини” [17.С. 59].

Даючи таку розгорнуту характеристику здоровому способу життя, С. Симоненко відзначає, що це динамічна система поведінки людини, базована на глибоких знаннях різних факторів, що впливають на здоров'я людини і на вибір нею алгоритмів поведінки, які максимально забезпечують збереження і зміцнення здоров'я. Крім того, це постійне коригування своєї поведінки з урахуванням набутого досвіду і вікових особливостей. Водночас наголошується, що сутність такої поведінки полягає не у фанатичному дотриманні певних настанов здорового способу життя. „Приємного від витрачених зусиль має бути стільки, щоб зусилля не виявилися даремними, а створена система здорового способу життя була б привабливою. Для цього необхідно добре бачити кінцеву мету...” [17. С.60].

В останні роки зусилля багатьох вчених-педагогів і психологів були спрямовані на розробку, аналіз змісту поняття здоровий спосіб життя, його теоретичне й практичне обґрунтування, основними компонентами якого на сучасному етапі вважаються:

- оптимальний руховий режим;
- тренування імунітету та загартування;
- раціональна організація харчування;
- психофізіологічна регуляція;
- відсутність шкідливих звичок;

- раціональна організація життєдіяльності (раціональний режим життя);
- валеологічна самоосвіта;
- дотримання особистої гігієни;
- оптимальне поєднання праці й відпочинку;
- творче самовиховання (самопізнання, саморегуляція, духовне збагачення, самореалізація). [12]

Існує підхід, згідно з яким стверджується, що складові здорового способу життя містять різноманітні елементи, що стосуються усіх аспектів здоров'я – фізичного, психічного, духовного і соціального: харчування (в тому числі споживання якісної питної води, необхідної кількості вітамінів, мікроелементів, протеїнів, жирів, вуглеводів, спеціальних продуктів і харчових добавок); побут (якість житла, умови для пасивного та активного відпочинку, рівень психічної і фізичної безпеки на території життєдіяльності); умови праці (безпека не тільки у фізичному, а й психічному аспекті, наявність стимулів та умов професійного розвитку); рухова активність (фізична культура і спорт, використання засобів різноманітних систем оздоровлення, спрямованих на підвищення рівня фізичного розвитку, його підтримку, відновлення сил після фізичних і психічних навантажень) [21с.15].

Для усвідомлення здорового способу життя важливі проінформованість і можливість доступу до спеціальних профілактичних процедур, що мають „уповільнювати природний процес старіння, наявність належних екологічних умов, інших складових здорового способу життя, що стосуються переважно не тільки фізичного і психічного, а також соціального і духовного здоров'я [21с.15].

Наступним аспектом проблеми здорового способу життя підрастаючого покоління, якому в останнє десятиліття приділялася особлива увага, є створення класифікації принципів його організації. В своїй роботі Овчиннікова Л.М. [11] по даному питанню виділяє декілька підходів, які не суперечать один іншому, а доповнюють один одного й цим збагачують валеологічне навчання. Виходячи із знань про соціально-біологічну природу особистості, С. В. Попов пропонує

класифікацію, що складається із двох груп принципів. Відповідно до біологічних принципів спосіб життя повинен бути віковим, зміцнювальним, ритмічним й аскетичним; соціальні принципи вимагають, щоб спосіб життя був естетичним, моральним, вольовим і саме обмежувальним. Автор указує на те, що реалізація цих принципів складна, суперечлива й не завжди дає бажаний результат. Причину цього дослідник пояснює недоліками в системі шкільної освіти, пов'язаною з формуванням мотивації здоров'я й здорового способу життя. [14.С.12-13].

Розвиваючи теоретичну основу про принципи здорового способу життя, Э. Н. Вайнер доповнює його наступним рядом основних положень, які вибірково дублюють погляди С. В. Попова, але в цілому збагачують його:

- активним носієм здорового способу життя є конкретна людина, як суб'єкт й об'єкт своєї ж життєдіяльності й соціального статусу;

- у реалізації здорового способу життя людина виступає в єдності своїх біологічних і соціальних починань;

- в основі формування здорового способу життя лежить особистісно-мотиваційна установка людини на втілення своїх соціальних, фізичних, інтелектуальних і психічних можливостей і потреб.

Д. З. Шибкова, розділяючи точку зору про двоїсту природу принципів здорового способу життя, пропонує з метою виховання біологічних і соціальних потреб у раціональній організації життєдіяльності дотримуватись наступних дидактичних умов:

- формування здорового способу життя - процес тривалий, послідовний, систематичний;

- теоретичні знання повинні супроводжуватися нагромадженням практичних умінь і навичок по збереженню й зміцненню здоров'я;

- здоровий спосіб життя варто розглядати, як складову частину цілісного поведження (системний підхід);

- учбово-педагогічний процес по формуванню здорового способу життя повинен здійснюватися з урахуванням вікових й індивідуальних особливостей

учнів [22].

Система принципів здорового способу життя була доповнена психологом В. І. Осиком, що використав соціально-екологічний підхід до її трактування. Відповідно до поглядів ученого названа система може бути представлена в наступному вигляді:

- активна участь у русі за збереження миру й знищення зброї масової поразки - найважливіший фактор у досягненні здоров'я для всіх;
- цілеспрямоване формування соціальних відносин, які сприятимуть збереженню здоров'я й розвитку особистості;
- гігієнічна поведінка з урахуванням вимог навколишнього середовища;
- індивідуалізація режиму життя, що сприяє збереженню здоров'я;
- свідома діяльність по організації умов праці, які сприятимуть збереженню здоров'я й підвищують працездатність [12. С 47].

Підсумовуючи проаналізовані вище погляди про принципи, зміст та структуру здорового способу життя, підходи до його розуміння та формування, можна зтверджувати, що у загальному вигляді ведення здорового способу життя передбачає:

- наявність фізичного навантаження та прагнення фізичної досконалості;
- розвиток духовності та психічної гармонії у житті;
- організація раціонального та збалансованого харчування;
- відсутність шкідливих для життя людини звичок;
- дотримання правил особистої гігієни організму та його загартування.

Література:

1.Водопьянов В. И. Активный, здоровый образ жизни и нормология / В. И. Водопьянов // Методологические и социальные проблемы медицины и биологии. — 1990. — Вып. 6. — С. 55—58.

2.Вайнер Э. Н. Валеология : учебник для вузов / Вайнер Э. Н. — М. : Флинта ; Наука, 2001. — 416 с.

3. Гончаренко М. С. Валеология в схемах : навч. посіб. / Гончаренко М. С. — Х. : Бурун Книга, 2005. — 208 с.

4. Грибан В. Г. Валеология : підручник / Грибан В. Г. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 214 с.

5. Гундаров И. А. Медико-социальные проблемы формирования здорового образа жизни / Гундаров И. А., Киселева Н. В., Копика О. С. — М. : НПО „Союзмединформ”, 1989. — 84 с.)

6. Добротворская С. Г. Здоровье как ценность для студентов / С. Г. Добротворская // Мозг, адаптивное образование и экономика : I Кантовская науч.-практ. конф., 1998 г. : тезисы докл. — Казань : [б. и.], 1998. — С. 26.

7. Колбанов В. В. Валеология. Основные понятия, термины и определения / Колбанов В. В. — СПб. : Деан, 2000. — 256 с.

8. Лисицын Ю. П. Концепция формирования здорового образа жизни / Ю. П. Лисицын // Сборник научных трудов. — М. : МИФК, 1991. — С. 3—27.

9. Лисицын Ю. П. Здоровье человека — социальная ценность / Ю. П. Лисицын, А. В. Сахно. — М. : Мысль, 1988. — 270 с.

10. Міхеєнко О. І. Валеологія : основи індивідуального здоров'я людини : навч. посіб. / Міхеєнко О. І. — [2-е вид., перероб. і допов.]. — Суми : Університетська книга, 2010. — 448 с.

11. Овчинникова Л. Н. Формирование ценностного отношения к здоровому образу жизни у будущего педагога : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Овчинникова Людмила Николаевна. — Екатеринбург, 2003. — 194 с.

12. Осик В. И. Валеология : [учеб. пособ.] / Осик В. И. — Краснодар : Советская Кубань, 1997 — 288 с.

13. Перевозчикова Е. В. Педагогические основы формирования здорового способа жизни будущего учителя : автореф. дис. на соискание ученой степени

канд.пед. наук : спец. 13.00.01. „Общая педагогика, история педагогики и образования” /Перевозчикова Е. В. – Шуя, 2001. – с. 20

14.Попов С. В. Валеология в школе и дома : о физическом благополучии школьников / Попов С. В. — СПб. : Союз, 1998 — 256 с.

15.Поташнюк І. В. Професійна валеологічна підготовка майбутніх біологів у вищих закладах освіти III-IV рівнів акредитації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Поташнюк. — Луцьк, 2000. — 20 с.

16.Проблемы гуманизации образования. Новое осмысление старых проблем. Тезаурус./Под. Ред. Ю.Н.Кулюткина.- Спб.:Ин-т образования взрослых РАО, 1997.- 50с.)

17.Симоненко С. М. Содержание и способы формирования валеологической культуры будущего учителя в вузовской профессиональной подготовке : дисс... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Симоненко Светлана Михайловна. — Уссурийск, 2002. — 188 с.

18.Степанов А. Д. Критерии здорового образа жизни и предпосылки его формирования / А. Д. Степанов, Д. А. Изуткин // Советское здравоохранение. — 1981. — № 5. — С. 6—10.

19.Чумаков Б. Н. Валеология : учеб. пособ. / Чумаков Б. Н. — [2-е изд., испр. и доп.]. — М. : Педагогическое общество России, 2000. — 407 с.

20.Философский словарь / [под ред. И. Г. Фролова]. — [6-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Политиздат, 1991. — 560 с.

21.Формування здорового способу життя молоді : проблеми і перспективи / [О. Яременко, О. Балакірєва, О. Вакуленко та ін.]. — К. : УІСД, 2000. — 207 с.

22.Шибкова Д. С. Основы здорового образа жизни : учеб. пособ. / Шибкова Д. С. — Челябинск : Факел, 1996. — 256 с.

23.Щуліпенко І. М. Загальний і спеціальний медичний догляд за хворими з основами валеології : навч.-метод. посіб. для студентів мед. вузів і учнів мед. ліцеїв / Щуліпенко І. М. — К. : НМУ ім. Богомольця О. О., 1998. — 384 с.